

ΕΝΔΟΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΝΙΣΟΤΙΜΙΑ

Δ.Ν. Μαρωνίτης

Η εισήγησή μου αφορμάται από ένα, απροσδόκητο ίσως, ερώτημα, το οποίο στη σχηματική και προληπτική διατύπωσή του έχει ως εξής: η διάζευξη ισχυρών και ασθενών γλωσσών (με τους επιθετικούς προσδιορισμούς εντός ή εκτός εισαγωγικών) αποτελεί μόνον διαγλωσσικό πρόβλημα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης; ή μήπως εμφανίζεται και ως ενδογλωσσική διαβάθμιση, μπορεί και διαμάχη, με προβλεπόμενες και απρόβλεπτες συνέπειες;

Το ζήτημα τούτο προκύπτει, κατά τη γνώμη μου, όταν και όπου μια εθνική γλώσσα διαθέτει αποδεδειγμένως μακράς διάρκειας ένδοξο παρελθόν, όπως λ.χ. συμβαίνει με την αρχαία ελληνική και σε μικρότερο ίσως βαθμό με τη λατινική. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η ενδογλωσσική διαβάθμιση στηρίζεται σε μια καταστατική σύγχυση, βάσει της οποίας ταυτίζονται η ίδια η γλώσσα και η παραγόμενη της γραμματεία. Για να διατυπώσω το θέμα απλούστερα: η ανάδειξη της λογοτεχνικής παραγωγής μιας εποχής σε κλασική υποβάλλει συγχρόνως τη θέση ότι και ο βασικός γλωσσικός της τύπος είναι και αυτός κλασικός. Κάτι περισσότερο: η υψηλή στάθμη των λογοτεχνικών έργων σ' αυτές τις περιπτώσεις αποδίδεται, εν μέρει ή εν όλω, στην υψηλή στάθμη της γλώσσας της. Έτσι δημιουργείται το ζεύγος: κλασική γλώσσα-κλασική λογοτεχνία, λίγο πολύ ως σχέση αιτίου και αιτιατού. Δεν θα επιμείνω περισσότερο στον έλεγχο του αυθαίρετου αυτού ζεύγους, που έτσι κι αλλιώς θυμίζει το σοφιστικό δίλημμα αν το αβγό γέννησε την κότα ή η κότα το αβγό.

Γεγονός πάντως παραμένει ότι η ενδογλωσσική αυτή ιδεολογία στιγμάτισε πολύ νωρίς την ελληνική γλώσσα, δημιουργώντας ρήγμα ανάμεσα στην ομιλούμενη και στην επίσημη γραπτή μορφή της. Υπαινίσσομαι προφανώς το κίνημα του Αττικισμού, το οποίο εμφανίζεται και εγκαθίσταται στον ελληνόφωνο, πολυεθνικό πια, χώρο στα όψιμα ελληνιστικά χρόνια. Κατά πόσο η γένεση του Αττικισμού θα πρέπει να χρεωθεί στους επιφανείς Γραμματικούς της αλεξανδρινής εποχής ή και στην ίδια την επιστήμη της φιλολογίας, που τότε ιδρύεται, παραμένει ακόμη αμφίβολο ζητούμενο, με το οποίο δεν πρόκειται εδώ να ασχοληθώ.

Όταν ωστόσο ο Αττικισμός συστηματοποιήθηκε και τελικώς κυριάρχησε, προέβαλε με έμφαση ως υπόδειγμα προς μίμηση την αττική γλώσσα, σε μίαν εποχή που η αρχαία ελληνική γλώσσα είχε καταφανώς εξελιχθεί και έτεινε στη διαμόρφωση της κοινής. Η απαίτηση της αναχρονιστικής αυτής γλωσσικής μίμησης κατέληξε να γίνει λίγο πολύ δόγμα, σύμφωνα με το οποίο η παραγωγή αξιόλογης γραμματείας στο παρόν δεν είναι δυνατή παρά μόνον με δύο όρους: αν η γλώσσα γραφής μιμηθεί την προγενέστερη κλασική μορφή της· αν τα παραγόμενα λογοτεχνικά έργα έχουν ως πρότυπα τα κείμενα της κλασικής περιόδου.

Τούτο βεβαίως σημαίνει αυτόματη υποτίμηση της ομιλούμενης γλώσσας, η οποία εφεξής θεωρείται ανεπαρκής, τουλάχιστον για να καλύψει τις εκφραστικές φιλοδοξίες των εγγραμμάτων. Ή για να μιλήσω με όρους του Συνεδρίου μας: η αττική γλώσσα και η αττική λογοτεχνία εκτιμήθηκαν ως ισχυρές μορφές, σε αντίθεση προς την ασθένεια της κοινής, η οποία κρίθηκε κατάλληλη μόνον για την παραγωγή παραλογοτεχνίας και για την κάλυψη των γλωσσικών αναγκών του αμαθέστερου λαού.

Δεν θα επιμείνω περισσότερο. Θυμίζω μόνον ότι στον ελληνιστικό Αττικισμό ανάγονται οι αφορμές του γνωστού γλωσσικού μας ζητήματος: το οποίο προχώρησε στα βυζαντινά και μεταβυζαντινά χρόνια· οξύνθηκε στην περίοδο του νεοελληνικού διαφωτισμού· δραματοποιήθηκε προς τα τέλη του 19ου αιώνα· και, με την αντίσταση του μαχητικού δημοτικισμού, εξελίχθηκε σε γενικότερο πολιτικό και ιδεολογικό πρόβλημα του καιρού μας.

Υποτίθεται ότι ύστερα από τη μεταδικτατορική μεταρρύθμιση της δεκαετίας του '70, το χρόνιο γλωσσικό μας ζήτημα βρήκε την οριστική λύση του προς όφελος της δημοτικής. Η λύση όμως αυτή παραμένει μερική και μάλλον τυπική, αν συνυπολογιστούν οι αυξανόμενες (μέσα στη δεκαετία του '80 και στη δεκαετία του '90) καταγγελίες για την ανεπάρκεια της ομιλούμενης γλώσσας, η πενία της οποίας προτείνεται να θεραπευθεί με έμμεση έστω αναγωγή της στην αρχαία ελληνική γλώσσα και στις νεότερες λόγιες παραλλαγές της.

Συμπέρασμα πρώτο και πρόχειρο: σε ό,τι αφορά τουλάχιστον την ελληνική γλώσσα (σε μικρότερο ίσως βαθμό και την ελληνική λογοτεχνία), η αντίθεση ισχύος και ασθένειας παραμένει σταθερή· το γλωσσικό παρελθόν διεκδικεί τον τίτλο του ισχυρού, ενώ το γλωσσικό παρόν εκτιμάται ως ελλειμματικό και ασθενές.

Η καθιέρωση ανισοτιμίας ανάμεσα στην αρχαία ελληνική και στη νέα ελληνική γλώσσα ελέγχεται και στη μεταφραστική μας θεωρία και πρακτική, καθώς αμφισβητείται, απολύτως ή σχετικώς, η μεταφρασιμότητα της πρώτης στη δεύτερη –ας πούμε της ισχυρότερης στην ασθενέστερη γλώσσα. Προτού εκθέσω, με αναγκαστική συντομία, τη γνώμη μου για τη βασιμότητα ή μη της προηγούμενης επιφύλαξης, οφείλω να ομολογήσω δύο τουλάχιστον ερείσματα της δικής μου θέσης: το ένα είναι θεωρητικό, το άλλο πρακτικό· το πρώτο δάνειο, το δεύτερο προσωπικό. Για να μην τα πολυλογώ: ως προς το γενικό πρόβλημα της μεταφρασιμότητας των κλασικών γλωσσών και των κλασικών κειμένων, παραπέμπω ευθέως στο συναρπαστικό μελέτημα του Jean René Ladmiral, υπό τον ερωτηματικό τίτλο «La traduction: des textes classiques?» (1991, 9-29).

Ως προς το ειδικό εξάλλου ζήτημα, κατά πόσον και πώς μεταφράζεται στις μέρες μας και στη γλώσσα μας η αρχαία ελληνική λογοτεχνία, επικαλούμαι την προσωπική μου εμπειρία, κυρίως από τη συνεχιζόμενη μετάφραση της ομηρικής *Οδύσσειας*.

Δεν έχει νόημα να εκθέσω εδώ διεξοδικώς τις μεταφραστικές θέσεις του Ladmiral, οι οποίες προοδευτικώς τον οδηγούν στο ριζοσπαστικό του συμπέρασμα. Για λόγους αναγκαστικής συντομίας, σχηματοποιώ στο έπακρο τη βασική του υπόθεση.

Διακρίνοντας ο Ladmiral, στη μεταφραστική θεωρία και πρακτική, δύο, αντικείμενες λίγο πολύ μεταξύ τους, επιλογές, [εκείνη των «πηγαίων»](#) και [την άλλη των «στοχευόντων»](#) [1] (οι όροι προφανώς αντιστοιχούν στο δίδυμο της μεταφρασεολογίας «γλώσσα-πηγή» και «γλώσσα-στόχος») μελετά και ελέγχει τόσο τη μία όσο και την άλλη, από γλωσσολογική, φιλοσοφική, εν μέρει και από ψυχαναλυτική σκοπιά.

Το τελικό του πόρισμα είναι ότι: η δογματική προσήλωση στην αξιολογική προτεραιότητα της γλώσσας-πηγή (την οποία οφείλει να υπηρετήσει και να μιμηθεί κατά το δυνατόν η γλώσσα-στόχος), οδηγεί σε μια [θεολογία της κλασικής γλώσσας](#) [2] και των κλασικών κειμένων· με την έννοια ότι εδώ προϋποτίθεται ένας αρχικός και πρότυπος Λόγος, η μετάφραση του οποίου, αν δεν είναι εξ ορισμού αδύνατη, παραμένει εξ αποτελέσματος γλωσσικά εξαρτημένη και πλημμελής. Στον βαθμό όμως που ο Ladmiral συζητεί τη μεταφρασιμότητα κλασικών κειμένων της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας στις νεότερες γλώσσες, απορρίπτει την a priori υποτέλεια της μεταφραστικής γλώσσας στη μεταφραζόμενη γλώσσα και αντιπροτείνει τη γλωσσική τους ισοτιμία σε αναλογική βάση· ενόψει μιας ομογενούς γλωσσικής πραγματικότητας, η οποία εξειδικεύεται κατά περίπτωση στα ομόλογα «ιδιώματά» της. [Με αυτό το μέτρο όλες οι γλώσσες κρίνονται συγχρόνως ίδιες και ί δ ι ε ς.](#) [3]

Η μεταφορά της μεταφραστικής θεωρίας και πρακτικής του Ladmiral στα καθ' ημάς φαίνεται να λύνει το πρόβλημα της μεταφρασιμότητας των κλασικών κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, χωρίς να θέτει ζήτημα ανισοτιμίας ανάμεσα στη γλώσσα-πηγή και στη γλώσσα-στόχος.

Παρά ταύτα το συγκεκριμένο μεταφραστικό ζήτημα εμφανίζεται στα γράμματά μας κάπως ιδιόρρυθμο, επειδή στην περίπτωσή μας η γλώσσα-πηγή και η γλώσσα-στόχος συναντήκουν στον ίδιο γλωσσικό κορμό, όσο κι αν αποτελούν διακεκριμένους κλώνους στην εξέλιξή του.

Με τους όρους αυτούς θα περίμενε κάποιος ότι, στον τόπο μας και στις μέρες μας, η μετάφραση των αρχαιοελληνικών κειμένων θα ήταν και ευκολότερη και ευτυχέστερη, εξαιτίας της εσωτερικής συγγένειας, ή και συνέχειας, μεταφραζόμενης και μεταφραστικής γλώσσας. Στην πραγματικότητα όμως συνέβη του αντίθετο.

Ακριβώς επειδή, βάσει της μακραίωνης ενδογλωσσικής ιδεολογίας για την οποία μίλησα, η νεοελληνική θεωρήθηκε πενιχρό αποβλάστημα της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, της αμφισβητήθηκε και η μεταφραστική της ικανότητα, ειδικότερα ως προς τα κλασικά κείμενα της ελληνικής αρχαιότητας. Έτσι από καλός μεταφραστικός αγωγός, η δημοτική γλώσσα αντιμετώπιστηκε ως [ιδιαζόντως κακός αγωγός](#). Αποτέλεσμα της ενδογλωσσικής αυτής

ιδεοληψίας ήταν να αναπτυχθούν στη συντηρητική μεταφραστική θεωρία και πράξη του τόπου μας δύο, συμπληρωματικές μεταξύ τους, τάσεις: η δογματικότερη απέρριπτε εξαρχής τη δυνατότητα μετάφρασης των κλασικών κειμένων στη σύγχρονη νεοελληνική· η μετριοπαθέστερη θεώρησε τη συγκεκριμένη μεταφραστική παραγωγή λύση εκπαιδευτικής και μόνον ανάγκης, επιμένοντας ότι οι νεοελληνικές μεταφράσεις κλασικών κειμένων μεταφέρουν απλώς το νόημα του πρωτοτύπου, κατά κανένα όμως τρόπο δεν αποτελούν γλωσσικό και λογοτεχνικό ισοδύναμό του. Αξιοσημείωτο είναι ότι η μεταφραστική αυτή υποτίμηση της νεοελληνικής περιορίστηκε στην αρχαία γλώσσα και στα αρχαία κείμενά της, ενώ δεν επεκτάθηκε, εμφανώς τουλάχιστον, στις νεοελληνικές μεταφράσεις και της ξενόγλωσσης λογοτεχνίας.

Ο δημοτικισμός και οι δημοτικιστές αντέδρασαν σθεναρώς στην ιδεολογική αυτή ενδογλωσσική προκατάληψη, μεταφράζοντας διάσημα κείμενα της αρχαιοελληνικής γραμματείας, για να αποδείξουν έμπρακτα τη μεταφραστική επάρκεια της νεοελληνικής. Κατά τη γνώμη μου ωστόσο η μεταφραστική αυτή εξόρμηση σκόνταψε σε δύο, ιστορικά εξηγήσιμες, παρεξηγήσεις: αφενός συντήρησε την παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα σε φιλολογικές και λογοτεχνικές μεταφράσεις· αφετέρου χρησιμοποίησε κατά κανόνα ως μεταφραστικό γλωσσικό όργανο τον εκφραστικό κώδικα του μαχητικού δημοτικισμού ή, στην καλύτερη περίπτωση, της μεσοπολεμικής μας λογοτεχνίας. Αποτέλεσμα της αναχρονιστικής αυτής, γλωσσικής και υφολογικής, μεταφραστικής επιλογής ήταν να παράγονται μέχρι πρό τινας νεοελληνικές μεταφράσεις κειμένων της αρχαίας γραμματείας, που δεν παρακολουθούσαν την εξέλιξη της λογοτεχνικής μας γλώσσας, ύστερα μάλιστα από τον εμβολιασμό της με τους τρόπους του ευρωπαϊκού μοντερνισμού.

Θα κλείσω τη συνοπτική αυτή εισήγηση μεταφράζοντας τους προηγούμενους αρνητικούς προσδιορισμούς της μεταφραστικής αγωγής σε θετικούς, και τον αντικειμενικό της τόνο σε υποκειμενικό:

1. Το γεγονός ότι στις νεοελληνικές μεταφράσεις των κλασικών κειμένων η γλώσσα-πηγή και η γλώσσα-στόχος ανάγονται στο ίδιο γλωσσικό δέντρο (προκειμένου για την ομηρική *Οδύσσεια* θα έλεγα: στις ρίζες και στα πρόσφατα φυλλώματά του) ευνοεί την ανάπτυξη ανάμεσα στις δύο συμβαλλόμενες γλώσσες (την πρωτότυπη και τη μεταφραστική) μιας ολικής σχέσης, που δηλώνει συγχρόνως οικειότητα και ανοικειότητα. Για να χρησιμοποιήσω ακόμη μια φορά μεταφρασμένους όρους του *Ladmiral*: την ομοιότητα και την «ιδιότητά» τους.

2. Η μετάφραση σ' αυτές τις περιπτώσεις αποτελεί την ασφαλέστερη μέθοδο διεισδυτικής και ωφέλιμης ανάγνωσης τόσο της πρωτότυπης γλώσσας όσο και του πρωτότυπου κειμένου. Θυμίζω εδώ, προς υποστήριξη, μια σχετική διάσημη φράση του Derrida: «Μόνον όταν πληροφορούμαι πως κάποιος μεταφράζει ένα κείμενό μου, τότε είμαι βέβαιος πως με διαβάζει πραγματικά».

3. Όρος για να λειτουργήσει η γλώσσα-στόχος ισότιμα προς τη γλώσσα-πηγή, είναι να ενεργοποιηθούν και οι δύο συμβαλλόμενες γλώσσες μέσα στο μεταφραστικό κύκλωμα. Τούτο σημαίνει, προκειμένου λ.χ. για τη μετάφραση της *Οδύσσειας*: το καταγραμμένο και «αδρανές» κείμενο κινητοποιείται μέσω της μετάφρασής του· αλλά και η μεταφραστική γλώσσα αποκτά τη μέγιστη δυνατή κινητικότητα και ευλυγισία της. Έτσι επιτυγχάνεται μια ισότιμη διασταύρωση, η οποία συνεπάγεται την περιδίνηση των δύο συμβαλλομένων γλωσσών, θα τολμούσα να πω: τον εναγκαλισμό τους.

4. Με τους όρους αυτούς η διάκριση ανάμεσα σε φιλολογική και λογοτεχνική μετάφραση όχι μόνον δεν έχει πια αποχρώντα λόγο, αλλά στρεβλώνει εξ αρχής τη μεταφραστική δοκιμή· καθώς επιμένει στις διαφορές των δύο συμβαλλομένων γλωσσών και θεωρεί εξ αποτελέσματος αναπόφευκτη την ανισόρροπη σχέση τους, προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Όποιος, κατά την εκτίμησή μου, δεν μπορεί, ή δεν θέλει, να παρακάμψει το εκβιαστικό δίλημμα της φιλολογικής ή της λογοτεχνικής μετάφρασης, φρονιμότερο είναι να παραιτηθεί από τη μεταφραστική περιπέτεια. Προπαντός, όταν και όπου το προς μετάφραση κείμενο θεωρείται κλασικό αριστούργημα. Γιατί μία από τις ιδιότητες των κλασικών κειμένων είναι ότι δεν επιδέχονται διχοτομικού τύπου μεταφραστικές εισβολές.

5. Τέλος, προϋπόθεση για τη μετάφραση των αρχαίων ελληνικών κειμένων είναι η αποκαθήλωσή τους από τη συμβατική τους σταύρωση στο εικονοστάσι της κλασικής τελετουργίας. Διαφορετικά ο μεταφραστής ενδίδει είτε στον αποτρόπαιο τρόπο είτε στην παρακλητική προσευχή. Γιατί, όσο κι αν φαίνεται τερατώδες, το μεγάλο κείμενο δεν μεταφράζεται παρά μόνον με όρους μεταφορικής ισοτιμίας. Για να το πω αλλιώς: το σθένος της ισχυρής γλώσσας συμβάλλεται με το σθένος της ασθενούς γλώσσας στην ίδια στάθμη – προσωρινά έστω, και όσο διαρκεί η μετάφραση.

Βιβλιογραφικές αναφορές

LADMIRAL, J. R. 1991. La traduction: des textes classiques? Στο *La Traduzione dei testi classici. Teoria, prassi, storia* (Πρακτικά συνεδρίου, Παλέρμο 6-9 Απριλίου 1988), επιμ. S. Nicosia, 9-29. Νάπολη: M. D' Auria.

[1] **Κείμενο 1**: Ladmiral, J.-R. 1991. La traduction: des textes classiques? Στο *La traduzione dei testi classici. Teoria, prassi, storia* (Πρακτικά συνεδρίου, Παλέρμο 6-9 Απριλίου 1988), επιμ. S. Nicosia, 9-29. Νάπολη: M. D' Auria, σελ. 10-11.

Από την εποχή του Κικέρωνα -ο οποίος αντιθέτει δύο μεταφραστικούς τρόπους, τον μεταφραστή ο οποίος ενεργεί «ως συγγραφέας» (ut orator) και τον μεταφραστή ο οποίος ενεργεί «ως μεταφραστής» (ut interpres), ως κοινός κι απλός μεταφραστής- μέχρι ένα σύγχρονο γλωσσολόγο, όπως ο Eugene A. Nida, ο οποίος αντιθέτει τη «δυναμική ισοδυναμία» στη «μορφική ισοδυναμία», στην πραγματικότητα μία και μόνη διάκριση απασχολεί τη μετάφραση, την πρακτική της μετάφρασης και (στον ίδιο τουλάχιστον βαθμό) τη θεωρία της μετάφρασης. Να αναφέρω ακόμη τον Georges Mounin, ο οποίος αντιθέτει παράλληλα τις μεταφράσεις που είναι «σαν γυαλιά διάφανα», σε όσες είναι «σαν γυαλιά χρωματιστά».

Με άλλα λόγια, μου είχε φανεί χρήσιμο να επαναδιατυπώσω την απορία και είχα αναγκαστεί να ονομάσω εκ νέου τους δύο πόλους της διάκρισης, επινοώντας αντίστοιχα τους νεολογικούς όρους *πηγαίοι* (sourciers) και *στοχεύοντες* (ciblistes)· και βέβαια, πέρα από μια απλή αλλαγή των σημαίνοντων της ορολογίας, πρόκειται για έναν κάπως «εκσυγχρονισμένο» τρόπο να θέσω το πρόβλημα με όρους λίγο διαφορετικούς και λίγο πιο συγκεκριμένους... Οι «πηγαίοι» μου είναι οι κατά λέξη μεταφραστές οι οποίοι μεταφράζουν ut interpr(et)es, εφαρμόζουν τη «μορφική ισοδυναμία» και η μετάφρασή τους είναι «σαν γυαλιά χρωματιστά»: μένουν προσκολλημένοι στο *σημαίνον* (στη «σηματοδοτική δυνατότητα») της *γλώσσας* του κειμένου-*πηγή* που πρόκειται να μεταφράσουν. Αντίθετα, οι «στοχεύοντες» μεταφράζουν ut orator(es), εφαρμόζουν τη «δυναμική ισοδυναμία», οι μεταφράσεις τους είναι «διάφανα γυαλιά»: αφουγκράζονται το σημαίνόμενο ή, ακριβέστερα, τη *σημασία* του λόγου-πηγή, με άλλα λόγια του πρωτότυπου κειμένου που πρόκειται να αποδώσουν χάρη στα ίδια αποθέματα που διαθέτει η γλώσσα-στόχος...

Μετάφραση Θεόφιλος Τραμπούλης

[2] **Κείμενο 2:** Ladmiral, J.-R. 1991. La traduction: des textes classiques? Στο *La traduzione dei testi classici. Teoria, prassi, storia* (Πρακτικά συνεδρίου, Παλέρμο 6-9 Απριλίου 1988), επιμ. S. Nicosia, 9-29. Νάπολη: M. D' Auria, σελ. 23-25.

Η μετάφραση είναι πάντα κατά κάποιον τρόπο μετάφραση κλασικών κειμένων· η παραδοχή αυτή μπορεί να διατυπωθεί με μια άλλη σημασία ευρύτερη και πιο «βαθιά», σημασία φιλοσοφική, ακόμη ακόμη και σημασία «θεολογική». Το κλασικό κείμενο είναι ένα κείμενο *αναφοράς*, ένα κείμενο που θεμελιώνει παράδοση: την παράδοση εκείνη, για παράδειγμα, που μας περιβάλλει και η οποία με τη σειρά της προδικάζει και επιβάλλει την ερμηνεία που θα δώσουμε στα κείμενα και, επομένως, και τη μετάφρασή τους. Τα κλασικά «μας» κείμενα συνιστούν τα ιστορικά θεμέλια του πολιτισμού μας· συστήνουν τη πολιτισμική συνείδηση της παράδοσής μας.

Το κλασικό κείμενο είναι ένα κανονιστικό κείμενο με την έννοια ότι συνιστά αυθεντία. Ο συγγραφέας ενός σπουδαίου κειμένου, ενός κειμένου κλασικού, είναι εγγυητής (auctor), πρότυπο. Και το ίδιο το κείμενο είναι ο εγγυητής αυτού που εγγράφεται στην υστεροφημία του, με άλλα λόγια αυτού που εγγράφεται στην παράδοση που το κείμενο εγκαινιάζει, στην ιστορία που έπεται και προκύπτει από το ίδιο το θεμελιώδες κείμενο. Εντούτοις, η *αυθεντία* του κειμένου γίνεται τυραννική για τους πηγαίους, οι οποίοι θεωρούν ως υποχρέωσή τους την ομολογία πίστης προς το γράμμα του κειμένου, το οποίο, αίφνης, δικαιολογεί απόλυτα την όνομά του ως «κείμενο-πηγή» (με όλες τις σημασίες της λέξης), μέχρι τις παραμικρές του λεπτομέρειες, μέχρι τα σημαίνοντα της ίδιας της γλώσσας-πηγή.

Το μεταφρασεολογικό ολίσθημα είναι κατά τα λοιπά ένας μόνιμος πειρασμός για τον καθένα μας κι όχι μόνο για αυτούς που αποκαλώ «πηγαίους». Κάθε φορά που ο μεταφραστής βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα πρόβλημα στο οποίο δυσκολεύεται να δώσει λύση, τείνει να αναζητά την ψευδαίσθηση της ασφάλειας που του παρέχει η αναδίπλωση στο γράμμα του κειμένου-πηγή, γιατί του φαίνεται πως είναι το μόνο στέρεο πράγμα στο οποίο μπορεί να βασιστεί. Νομίζει έτσι πως διακινδυνεύει λιγότερο: «κρατιέται απ' τα κλαδιά», για να το πούμε έτσι. Οι δυσκολίες τον ξεπερνούν και εκείνος είναι αναγκασμένος να επιστρέψει στις σφαλερές διευκολύνσεις που του παρέχει η λέξη προς λέξη μετάφραση, τακτική που αντιστοιχεί σε κάποιο προγενέστερο στάδιο της δίγλωσσής του ικανότητας. Πρόκειται, το διαπιστώνουμε ξεκάθαρα, για το ίδιο το σχήμα της *παλινδρόμησης*.

Ακόμη βαθύτερα, όμως, το σχήμα αυτό παραπέμπει σε μια ευρύτερη θεώρηση, στο βαθμό που ανήκουμε όλοι στον «πολιτισμό του βιβλίου» -θα έλεγα παραφράζοντας τη διατύπωση του Mohamed Arkoun- και ειδικότερα στον πολιτισμό του *Βιβλίου*. Εν αρχή ην ο Λόγος, με άλλα λόγια το ιερό Κείμενο. Τούτο ισχύει τόσο για τους Χριστιανούς όσο και για τους Εβραίους και τους Μουσουλμάνους· και ισχύει ακόμη και για τους άθεους και τους αγνωστικιστές της νεωτερικότητας, οι οποίοι ανδρώνονται στους κόλπους της δυτικής παράδοσης που είναι πάντα χριστιανική (ή, αν το προτιμάτε, ιουδαιοχριστιανική, όπως λένε), παρόλη -ή καλύτερα: εξαιτίας της ίδιας της εκκοσμίκευσης από την οποία προέκυψε ο σύγχρονος κόσμος. Όταν μου λέει κάποιος στην Γαλλία πως είναι άθεος, του απαντώ: «Μα και βέβαια! Πείτε μου μόνο, άθεος εβραίος ή άθεος χριστιανός;». Αφήνει κατάλοιπα μια παράδοση δισχιλιετής! Υπό αυτή την έννοια είμαστε όλοι «βιβλιολάτρες» -και θα επαύξανα, θα έλεγα πως είμαστε όλοι «βιβλιολάγνοι» ...παίρνοντας την ελευθερία να προσδώσω στο τελευταίο αυτό επίθημα την ισχυρή του σημασία, τη σημασία που παίρνει σε όρους όπως «οφθαλμολάγνος», «γεροντολάγνος», «κοπρολάγνος» κλπ, ωσάν να επρόκειτο για μια *διαστροφή*, για ένα μανιακό πάθος! Κατά τα άλλα, η ετυμολογία σε αυτή την περίπτωση εμπεριέχει και ένα φαινόμενο αντονομασίας, το οποίο μας υπενθυμίζει ακουστικά πως διαβάζοντας ένα οποιοδήποτε βιβλίο διαβάζουμε λιγάκι και τη Βίβλο την οποία εσαεί νοσταλγούμε...

Η παρούσα μελέτη, λοιπόν, έχει ως ορίζοντα τη *θεολογία της μετάφρασης*. Παραμένοντας στην ίδια συλλογιστική ισοτοπία, θα ήταν δελεαστικό να προσομοιάσουμε τους πηγαίους με «αιρετικούς!», καθώς θύουν και αυτοί στην «ειδωλολατρία» του κειμένου-πηγή, το οποίο, κατά τη γνώμη τους, δεν είναι μονάχα ένα κλασικό κείμενο, αλλά ακόμη περισσότερο ένα Κείμενο ιερό· κάνουμε λόγο δε για «ειδωλολατρία», γιατί ακριβώς σε αυτή την περίπτωση υπάρχει αναγωγή του γράμματος του κειμένου, του σημαίνοντος (το οποίο για την περίπτωση μεταβαπτίζεται ως «σηματοδοτική δυνατότητα») σε φετιχιστικό αντικείμενο. Πρόκειται για διαστροφή της σχέσης με τον γραπτό λόγο. Και διαπιστώνουμε πως εδώ με όρους τέτοιους όπως η «αναγωγή σε φετιχιστικό αντικείμενο», η «διαστροφή» ή κιόλας η «παλινδρόμηση», περνάμε εύκολα από την ηθολογική ισοτοπία στην ψυχαναλυτική ισοτοπία...

Αν τώρα πάλι πάρω κάποια απόσταση από την ίδια τη θεωρητική μου δέσμευση και αφήσω για λίγο τον πολεμικό οίστρο στον οποίον κινδύνευσα να παρασυρθώ, θα έλεγα πιο απλά πως υπάρχουν κατά βάση δύο εκδοχές της θεολογίας της μετάφρασης: η θεολογία του Γράμματος και η θεολογία του Πνεύματος. Την πρώτη την έκρινα ήδη ή, μάλλον, έκρινα, τις κατά γράμμα θεολογικές τις συνέπειες· αποτόλμησα να διαγνώσω πως αποτελούν το άρρητο και υπονοούμενο μεταφυσικό αδια-νόητο στον λόγο όσων αποκάλεσα «πηγαίους» στον χώρο της μετάφρασης (κι ίσως ακόμη περισσότερο στον χώρο της θεωρίας της μετάφρασης, της μεταφρασεολογίας)...

Μετάφραση Θεόφιλος Τραμπούλης

[3] *Κείμενο 3*: Ladmiral, J.-R. 1991. La traduction: des textes classiques? Στο *La traduzione dei testi classici. Teoria, prassi, storia* (Πρακτικά συνεδρίου, Παλέρμο 6-9 Απριλίου 1988), επιμ. S. Nicosia, 9-29. Νάπολη: M. D' Auria, σελ. 27-28.

Όταν καταλογίζουμε στον μεταφραστή πως δεν έχει σεβαστεί τα σημαίνοντα της γλώσσας-πηγή -με άλλα λόγια, πως δεν τα έχει αντιγράψει!- δεν θέλουμε στην πραγματικότητα να δούμε, προτιμάμε δηλαδή να «αγνοούμε» (με την έννοια του γερμανικού *ignorien*) τη διαφορική ιδιοσυγκρασία των γλωσσών, τον «ιδιωματικό» καθαρά τρόπο της λειτουργίας τους. Έτσι, θέλουμε πάση θυσία το γερμανικό *Angst* να μεταφράζεται στα γαλλικά-στόχο ως *angoisse*, λες και το ζήτημα είναι «να μεταφράσουμε ψυχαναλυτικά την ψυχανάλυση». Το ίδιο συμβαίνει όταν θέλουμε να μεταφράσουμε κατά λέξη το αγγλικό *tea party* με το γαλλικό (;) *partie de thé*. Το ίδιο συμβαίνει κι όταν θέλουμε ο στίχος της *Αντιγόνης* του Σοφοκλή «Τί δ'εσσι; δηλοῖς γαρ τι καλχαίνουσ' έπος» να αναφέρεται στη «βαφή ενός κόκκινου λόγου».

Σε όλα αυτά υπάρχει κάτι που παίρνει τη μορφή μιας υπερβουλησιοκρατικής, σκοταδιστικής άρνησης «της αρχής της γλωσσικής πραγματικότητας». Είναι σαν να λησμονούμε τον θεμελιώδη πλουραλισμό των γλωσσών. Αυτό τον πλουραλισμό ακριβώς απηχεί ο μύθος της

Βαβέλ, της οποίας η αιώνια κατάρα είναι σαν το ίχνος που άφησε στο συλλογικό φαντασιακό του πολιτισμού μας η ουλή ενός πρωτόγονου τραύματος· έτσι θα την παρομοιάζα για να επιστρέψω στη θρησκευτική ισοτοπία που διαπερνά τη συλλογιστική μου, η οποία ισχυρίζομαι πως μας διαπερνά ανέκαθεν όλους, ακόμη και παρά τη θέλησή μας. Είναι σαν να λησμονούμε πως η ανθρώπινη γλώσσα δεν υπάρχει παρά μόνον μέσα στις φυσικές γλώσσες. Είναι σαν να λησμονούμε πολύ απλά πως κάθε γλώσσα είναι από μόνη της ένα ολόκληρο σύμπαν ή, όπως θα έλεγε ο φιλόσοφος Χάιντεγγερ, ένα «πλάσμα του κόσμου». Το ίδιο, εξάλλου, μας διδάξε εδώ και καιρό η δομική γλωσσολογία.

Μπορούμε μάλιστα να πούμε πολύ απλά τα πράγματα: Μια γλώσσα δεν είναι μια άλλη γλώσσα! Μπορούμε μάλιστα να υποκύψουμε στην κάπως «παρωχημένη» μόδα της γλωσσολογικής «τυποποίησης», γράφοντας τον τύπο: Γχ#Γψ. Κάθε γλώσσα έχει την δική της ταυτότητα· η λεγόμενη «αρχή της γλωσσικής *πραγματικότητας*» έγκειται ακριβώς σε αυτή την ιδιοσυγκρασία των γλωσσών. Αυτό κάνει τις γλώσσες και είναι ο εαυτός τους -και είναι, όπως το υπαινίσσεται πολύ σωστά και η ετυμολογία (δεν πειράζει αν την επικαλεστούμε μια φορά!): «ιδιώματα». Εάν το παραγνωρίσουμε, δεν θα βρισκόμαστε πια εντός των ορίων της θεωρίας (της «μεταφρασεολογίας»), αλλά ως επί το πλείστον μέσα στην ομίχλη της ιδεολογίας και καμιά φορά, ας το αναγνωρίσουμε, μέσα στις εναλάμψεις της ποίησης... Αν όμως δεν μας εξυπηρετεί αυτή η πραγματικότητα, γιατί θέλουμε να ασχολούμαστε με τη μετάφραση; να μιλάμε για τη μετάφραση;...

Μετάφραση Θεόφιλος Τραμπούλης